

Zdenko Radelić

OZNA U HRVATSKOJ 1944.-1946.:

Skica temeljnih značajki

Uvod

Nakon prodora u Srbiju jedinice partizanskog pokreta, pod imenom Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije (NOV i POJ) pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) su u jesen 1944. kontrolirale gotovo čitavu istočnu Jugoslaviju. Partizanima je ostala najvažnija zadaća: slom Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i zauzimanje zapadnih dijelova zemlje, napose Istre i Slovenskog primorja, područja Kraljevine Italije. To se podudaralo s prodorom vojnih jedinica Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika, Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije u Treći Reich. Nakon sloma Srijemskog fronta 12. travnja 1945. jedinice Jugoslavenske armije (JA), kako se NOV i POJ nazvala od 1. ožujka 1945., u razdoblju kraćem od mjesec dana, točnije do 9. svibnja 1945. imali su cijelu Hrvatsku pod svojom kontrolom.¹

Osim ratne pobjede, bitan cilj KPJ bilo je onemogućiti sve političke neprijatelje i suparnike, koji bi mogli naći na putu komunističkoj revoluciji. U tome je izuzetno važnu ulogu imalo i Odjeljenje za zaštitu naroda (Ozna). Nova

1 *Hronologija oslobodilačke borbe.*

komunistička vlast je tu obavještajnu, protuobavještajnu i sigurnosnu službu utemeljila s ciljem, da pomoću nje zavede red, otkrije i onemogući vojne zločince, pripadnike i pristaše poraženih vojski i nekadašnjih država, neprijatelje KPJ, ovlada svim institucijama, pobjedi na lokalnim, republičkim i saveznim izborima, te da podržavi privatnu imovinu. Jednom rječju, da stvori uvjete, u kojima će KPJ izvršiti velike društvene promjene u skladu s marksističkom doktrinom.

Organizacija Ozne

Naredbom Josipa Broza Tita, vrhovnog zapovjednika NOV i POJ i generalnog sekretara KPJ, 13. svibnja 1944. ustrojeno je Odjeljenje za zaštitu naroda. Temeljne zadaće su bile obavještajni i protuobavještajni rad na okupiranom području, protuobavještajna zaštita oslobođenog područja i protuobavještajni rad u vojsci.² Odjeljenje je bilo podijeljeno na uže organizacijske jedinice sa specifičnim zadaćama poput odsjeka i referada, ponegdje, i u ranijim fazama, i sektorima. Ozna je imala četiri odsjeka: 1. odsjek bio je zadužen za organiziranje obavještajne djelatnosti u stranim državama i na jugoslavenskom području pod neprijateljskom kontrolom; 2. odsjek bavio se organiziranjem protuobavještajne mreže na područjima pod partizanskim nadzorom i na njega su bila vezana opunomoćeništva Ozne; 3. odsjek je obavljao protuobavještajnu djelatnost u partizanskim jedinicama i ustanovama; 4. odsjek bavio se statističko-tehničkim pitanjima, kao što su kartoteka agenturno-informativne mreže, kartoteka antinarodnih elemenata, šifre, veze, tiskare, radijska služba, fotografska služba i nabava.³

U skladu s federalističkim načelima i administrativno-teritorijalnom podjelom, osnovana su odjeljenja po federalnim jedinicama, okružna odjeljenja u okruzima i opunomoćeništva Ozne u kotarevima i rajonima. U operativnim jedinicama NOVJ osnovani su odsjeci Ozne pri štabovima korpusa i opunomoćeništva pri štabovima divizija, a pri štabovima brigada i bataljona postavljeni su opunomoćeničnici.⁴ Od 24. ožujka 1945. i nakon preimenovanja NOV i POJ u Jugoslavensku armiju (JA) Ministarstvo za narodnu obranu DFJ izdvojilo je 3. odsjeke i odjele Ozne u armijama, da budu neposredno podređeni 3. odsjeku

2 Marković, Milovanović, Rebić, *Ratnici mira*, str. 45.

3 AS, RSNZ SRS, 1931, tehnična enota 1212, G-10-6, Organizacija služb DSNZ – UDV (dalje: t. e. 1212, G-10-6, O. s. DSNZ – UDV), 1945., *Dopis Ozne Ministarstva narodne obrane Federativne Jugoslavije Ozni za Sloveniju*, 21. 7. 1945.; Obradović, *O obavještajnoj službi*, str. 746; Dornik Šubelj, *Nastanak in razvoj organov*, str. 78–81; Mrvič, *Razvoj in delovanje arhiva*, str. 1-5; Vukušić, *Tajni rat Udbe*, str. 105.; Pučnik, *Iz arhivov slovenske politične policije*, str. 86; Dornik Šubelj, *Navodila varnostnim organom*, str. 18.

4 Vlasisavljević, Malović, *30 godina*, str. 5; Marković, Milovanović, Rebić, *Ratnici mira, I.*, str. 45.

Ozne za Jugoslaviju pri vladi DFJ.⁵ Konačno 27. srpnja 1945. su raspušteni 3. odsjeci u zemaljskim Oznama, pa tako i u Ozni za Hrvatsku. Dakle, 3. odsjek postao je Kontraobavještajna služba JA (KOS), s čime se vojna protuobavještajna služba odvojila od civilne sigurnosne službe.⁶

Vremenom su unutar pojedinih odsjeka oblikovane referade, primjerice za ustašku nadzornu službu, četničku obavještajnu službu, unutrašnju reakciju, banditizam, njemačku obavještajnu službu i sl.⁷ U sklopu već spomenutog preimenovanja NOV I POJ u JA u ožujku 1945. u Ozni je osnovan i 5. odsjek. Preuzeo je dio poslova 1. i 2. odsjeka s ciljem da se bavi borbom protiv stranih obavještajnih službi, kontrolom stranaca i državljana "strane nacionalne pripadnosti" i kontrolira granicu. U prosincu su 5. odsjeci zemaljskih Ozni podijeljeni na sljedeće referade: engleska referada, američka referada, francuska referada, referada za UNRR-u, referade po državama s kojima federalna jedinica graniči, referada po svim ostalim državama i referada za kontrolu granice.⁸

U srpnju 1945. osniva se i 6. odjel za zaštitu prometa, napose za borbu protiv sabotaža i diverzija. U isto vrijeme osnovan je i „ekonomski referat“ u okviru 2. odsjeka. Ozna je imala svoje suradnike u svim poduzećima od većeg interesa za obnovu zemlje. U kolovozu pri zemaljskim odjeljenjima Ozne, uspostavljaju se referade za repatrijaciju, za osobe koje su se vratile iz inozemstva. U listopadu osnovana je Komisija za kadrove pri Ozni Jugoslavije, s organizacijskim odsjekom i odsjekom za nastavu. U Ozni zemaljskih odjeljenja, kao i u Ozni za gradove Beograd i Zagreb, uvode se Odsjeci za kadrove.⁹

U siječnju 1946. u federalnim jedinicama, kao i u gradskim odjeljenjima gotovo svih glavnih gradova republika, osnovani su ekonomsko-privredni odsjeci sa šest referada zaduženih za: industriju, vojnu industriju, kao i poduzeća sa stranim kapitalom, trgovinu i opskrbu, financije, poljoprivredu, šumarstvo, elektrifikaciju i vodovode. U istom razdoblju osnovani su i odsjeci za veze s referadama za radio službu, referade za specijalnu službu, referade za telefonsko-telegrafске veze i materijalno-tehničku opskrbu, te ekspedicija službene pošte. U veljači 1946. osnovani su materijalno - financijski odsjeci pri federalnim Oznama, koji su upravljali autoradionicama, garažama, vozilima, opskrbljivali

5 Vlaisavljević, Malović, *30 godina*, str. 5; Marković, Milovanović, Rebić, *Ratnici mira, I.*, str. 45.

6 AS, RSNZ SRS, 1931, 1212, G-10-6, 1945., *Dopis Ozne Ministarstva narodne obrane Federativne Jugoslavije Ozni za Sloveniju*, 27. 7. 1945.; Dornik Šubelj, *Nastanek in razvoj organov*, str. 78–81; Mrvić, *Razvoj in delovanje*, str. 1-5.

7 Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda*, str. 51.

8 AS, RSNZ SRS, 1931, 1212, G-10-6, 1945, *Dopis Ozne Jugoslavije Ozni za Sloveniju*, 21. 12. 1945.; Obradović, *O obaveštajnoj službi i sistemu sigurnosti*, str. 746; Vukušić, *Tajni rat*, str. 105.; Jurčević, *Bleiburg*, str. 250.; Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*, str. 54; Dornik Šubelj, *Navodila varnostnim organom*, str. 18.

9 AS, RSNZ SRS, 1931, 1212, G-10-6, 1945, *Dopis Ozne Jugoslavije Ozni za Sloveniju*, 27. 7. 1945.; Isto, *Dopis Ozne Ministarstva narodne obrane Federativne Jugoslavije Ozni za Sloveniju*, 17. 8. 1945.

hranom, odjećom i obućom, naoružanjem, uredskom opremom, ogrjevom, čuvanje zgrada, brinuli o objektima u vlasništvu Ozne i kontrolirali financije.¹⁰ Kad je reorganizacijom Ozne 13. ožujka 1946. osnovana Udba, završene su velike organizacijske promjene.¹¹

Sudeći prema podacima za Sloveniju, jer slični dokumenti za Oznu Hrvatske nisu dostupni, može se pretpostaviti, da je Ozna početkom 1946. imala približno ovakvu strukturu: načelnništvo, 1. odsjek, 2. odsjek, 4. odsjek, 5. odsjek, 6. odsjek, Odsjek za veze, Sanitet, Centralni zatvor, Vodstvo škole, Logori, Štab za repatrijaciju, Ekonomsko-upravni odsjek i odsjek Ozne pri diviziji KNOJ-a. U okruzima su bili odsjeci, a u kotarevima i gradovima opunomoćeništva.¹²

Kadrovi Ozne za Hrvatsku

U nedostatku podataka o kadrovskoj strukturi Ozne za Hrvatsku, dobar uzorak bi mogli biti oznaši osuđeni na temelju optužbi, da su propagirali teze Rezolucije Informbiroa ili da su imali veze s osobama, koje su bili optužene zbog tih razloga.¹³ Sudeći prema tom uzorku, u Ozni su radili gotovo isključivo muškarci, koji su podrijetlom, obrazovanjem i zanimanjem uglavnom pripadali nižim društvenim slojevima, dakako, u smislu njihovog društvenog ugleda, političke moći i materijalnog statusa, tj. seljaštvu i radništvu. Što se tiče regionalne pripadnosti, naglašenija je zastupljenost južnih dijelova Hrvatske, preciznije iz Hrvatskoga primorja i Dalmacije. Prema nacionalnoj strukturi Hrvati su bili manje, a Srbi više zastupljeni u odnosu na njihov udjel u stanovništvu Hrvatske. Ogromna većina bila je u partizanima, a najviše ih se uključilo do kraja 1943. Svi su bili članovi KPJ. Njihova prosječna starost 1945. bila je 25 godina.

Na temelju dostupnih podataka, može se zaključiti da je u vodstvu Ozne za Hrvatsku prosjek starosti 1945. bio oko 31 godine i da su prevladavali gimnazijalci, koji su već završili školu i studenti. Očekivano, u usporedbi sa skupinom osuđenih oznaša, a za koje pretpostavljam da odražavaju približni prosjek starosti svih pripadnika Ozne, u samom vodstvu, bili su nešto stariji i obrazovaniji kadrovi. Prema nešto oskudnijim podacima, nacionalna struktura vodstva nije jako odudarala od nacionalne strukture Ozne za Hrvatsku. No, za donošenje čvršćih zaključaka još je prerano.

10 AS, RSNZ SRS, 1931, 1212, G-10-6, 1945, Dopis Ozne Jugoslavije Ozni za Sloveniju, 29. 1. 1946.; Isto, Dopis Ozne Jugoslavije Ozni za Sloveniju, 31. 1. 1946.; Isto, Dopis Ozne Jugoslavije Ozni za Sloveniju, 16. 2. 1946.

11 Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*, str. 55; Dornik Šubelj, *Navodila varnostnim organom*, str. 18.

12 Pučnik, *Iz arhivov slovenske politične policije*, str. 97-106.

13 Detalje analize vidi u: Radelić, *Pripadnici Udbe u Hrvatskoj*, str. 367-412.

KPJ i Ozna¹⁴

Borba protiv buržoaskog sustava, oslobodilački i revolucionarni rat s ciljem izgradnje komunističkog društva odredili su ulogu Ozne. Na jednak način, kao što je osigurano vodstvo KPJ u partizanskim jedinicama i vlast na području pod partizanskom kontrolom, tako je shvaćeno i pitanje sigurnosti i obavještajne službe. Uglavnom su svi članovi Ozne bili ujedno i članovi KPJ. U dokumentima Ozne to se izričito naglašava.¹⁵

I u Hrvatskoj su sigurnosna i obavještajna pitanja tretirani kao partijsko pitanje i odvijala se preko partijskih veza.¹⁶ Zapravo, obavještajnu djelatnost sve do proljeća 1942. obavljaju organizacije KPH. Od tada do sredine 1943. obavještajni rad kombinirano obavljaju organizacije KPH i obavještajci.¹⁷ Štab 4. operativne zone poslao je u rujnu 1942. uputu o organizaciji obavještajne službe i naglasio nužnost neposredne pomoći KP, „koja jedina od svih partija daje sve svoje snage za narodnooslobodilačku borbu i rukovodi njome“.¹⁸ Dakako, i kad su umjesto partijskih organizacija sigurnosno – obavještajne djelatnosti preuzeli novoosnovani obavještajni centri (OC), a kasnije Ozna, naglasak se stavlja na pripadnost KPJ.¹⁹

Ilustrativna je uputa CK KP Slovenije, koji je u veljači 1943. naglasio da sigurnosno – obavještajna služba treba biti „pod neposrednom kontrolom Partije“.²⁰ Pravilo da najsposobniji kadrovi KPJ rade u Ozni uspostavilo se i u Hrvatskoj. Tako je načelnik Ozne za Hrvatsku postao Ivan Krajačić Stevo, koji je bio organizacijski sekretar CK KPH.²¹

Odnos između KP i Ozne oslikavaju i riječi Duška Brkića, ministra pravosuđa hrvatske vlade i člana CK KPH, na savjetovanju svih načelnika Ozne Hrvatske u ljeto 1945. Nezadovoljan rezultatima sudova za zaštitu nacionalne časti i vojnih sudova, zahtijevao je od pripadnika Ozne da se kao komunisti maksimalno angažiraju na provođenju revolucionarnih zadaća.

14 Neki dokumenti, koje sam koristio u ovom radu, a koji se čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu, u međuvremenu su objavljeni u tematskoj seriji dokumenata: Rupić, *Partizanska i komunistička represija*; Geiger, *Partizanska i komunistička represija*; Geiger, Rupić, Kevo, Kraljević, Despot, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj*.

15 Obradović, O obavještajnoj službi, str. 746; Pučnik, *Iz arhivov slovenske politične policije*, str. 31.

16 *Vojnoobavještajna služba*, str. 19.

17 Livada, Razvoj i djelatnost obavještajne službe, str. 766.

18 *Organizacija obavještajne službe*, str. 57.

19 HDA, Ozna Hrvatske, 30, kutija 1, Organizacija službe, Opunomoćstvo Udbe za kotar Pula, Podaci o historijatu resora (Udbe), 20. 11. 1954.; Isto, Ozna Hrvatske, 30, kutija 1, Organizacija službe, Narodni odbor Rab, Odjel unutrašnjih poslova, Podaci o historijatu resora (Udbe), 8. 11. 1954. Izvještaj nosi naslov Historijat UDB-e sa teritorija kotara Rab.

20 *Dokumenti o varnostno-obveščevalni službi*, str. 118.

21 Krajačić, Sjećanje na Topusko, str. 219.

“Moram napomenuti i to vama kao komunistima, da Sudovi za zaštitu nacionalne časti nisu odgovorili svojim zadacima, zato što nisu shvatili naši okružni komiteti i sudovi njihov značaj kao revolucionarnih sudova, nisu shvatili da su to forme za brzo i energično čišćenje neprijatelja iz naših redova. Nama se dao jedan kratki period vremena za trajanje tih revolucionarnih sudova, kao što je Sud nacionalne časti i Vojni sudovi, da bi u najkraće vrijeme očistili zemlju od neprijateljskih elemenata, bilo kaznom smrti ili robijom, kako bi neprijatelja onemogućili i zahvatili stvar u svoje ruke.”²²

I Ivan Krajačić Stevo uvjeravao je prisutne, da osim smaknuća protivnika ima „načina kako pronaći neprijatelja, uči u njegove redove i odstraniti ga na legalan način da izadjemo kao pobjednici“.²³ Zapravo, pozivao je na usku suradnju Ozne s partijskim organizacijama, vojnim sudovima i sudovima nacionalne časti, koji su bili instrumenti prikrivene komunističke revolucije. Na sastanku Politbiroa CK KPH u srpnju 1945. Savo Zlatić je bio nedvosmislen rekavši da je Ozna „pomoćni organ Partije.“²⁴

Prema sjećanjima Milovana Đilasa u organe sigurnosti birani su „najbolji, najbeskompromisniji komunisti“.²⁵ Ulogu organa sigurnosti dobro je opisao Aleksandar Ranković 1949., kad je naglasio da su oni „mač revolucije“.²⁶ Obveznu pripadnost KPJ, kao uvjet rada u Ozni, J. Broz Tito spomenuo je 1954. rekavši da je Uprava državne bezbednosti izrasla iz Partije.²⁷ O tome su i kasnije vodeći ljudi sigurnosne službe jasno govorili.

«Komunistička partija Jugoslavije direktno je i potpuno politički usmeravala službu bezbednosti i najneposrednije se starala o njenom kadrovskom i drugim oblicima osposobljavanja.»²⁸

Ozna i odmazda nad ratnim protivnicima

Odmazda, karakteristična za sve ratove, nije bila samo mjera kažnjavanja pripadnika poraženih vojski i država, nego i korak u učvršćenju vlasti KPJ, kojom se umanjio broj komunističkih protivnika. O tome govore masovna smaknuća neprijateljskih vojnika. Takvo stanovište je bilo, primjerice, rašireno u Ozni u Slavoniji, a čiji je stav sažeo pripadnik Ozne koji je istraživao te događaje:

22 HDA, Ozna Hrvatske, 1. savjetovanje OZN-e za Hrvatsku, 1945.; Radelić, *Križari*, str. 169.

23 HDA, Ozna Hrvatske, 1. savjetovanje OZN-e za Hrvatsku, 1945.

24 Vojnović, *Zapisnici Politbiroa*, str. 63, 64.

25 Đilas, *Druženje s Titom*, str. 82.

26 Ranković, *Izabrani članci*, str. 258, prema: Nikolić, Dimitrijević, Formiranje OZN-e, str. 26.

27 Tito, *Govori i članci*, str. 164., prema: Marković, Milovanović, Rebić, *Ratnici mira*, I., str. 61.

28 Herljević, *Nastanak i razvoj službe bezbednosti*, str. 33-40.

«Bez mnogo skrupula treba likvidirati sve one za koje znamo da su nam neprijatelji i koji će sutra biti protiv nas.»²⁹

Ozna je imala dva pristupa: organizirala je masovnu odmazdu, a istodobno nastojala ograničiti samovolju pojedinih jedinica JA u kažnjavanju zarobljenika. Međutim, samovolja se nije strogo kažnjavala, pa se može reći da se tolerirala. Osim u vrijeme ratnih operacija, masovna smaknuća bez suđenja provodila su se i nakon uspostave vlasti DFJ. Odmazda se provodila i kroz suđenja bez poštivanja uobičajene pravne procedure i često bez uvažavanja stvarne individualne krivice.³⁰ Tako je članu Sudskog odsjeka Glavnog štaba (GŠ) Hrvatske NOV i POJ potkraj 1944. ili početkom 1945. povjerenik Ozne za «kninski sektor» izjavio, da su dobili upute o smaknućima. U «duhu te direktive od Dubrovnika-Knina pa do Zadra likvidiran je stanovit broj ljudi».³¹ Naknadno su za pojedine slučajeve izrađene i presude kako bi se moglo prikazati da su smaknuća izvedena na temelju sudske odluke. Predstavnik 3. odsjeka Ozne javljao je da su kod Knina partizanske jedinice zarobljenike strijeljale u velikom broju i bez saslušanja.³²

Slično kao i u Dalmaciji, Oznu u Slavoniji posebno je brinulo što smaknuća uhićenika iskorištavaju «reakcionari», napose ako je među pobijenima, prema tvrdnjama tih istih, bilo antifašista i simpatizera partizanskog pokreta. U jednom izvješću s kotara Županja naglašeno je, da su «naše jedinice» «nahvatale prilično ljudi» i odvele ih sa sobom ili ih «potukli u blizini sela». Iako su mnogi, kako se navodi, bili «stvarni krivci», postupak s njima još je više pojačavao strah koji je vladao među stanovništvom. Mnogi su se predali bez ikakva otpora, a među njima je bilo dosta nižih dužnosnika Hrvatske seljačke stranke (HSS), koji su «potučeni». Za neke se ne zna gdje su, a neki su nađeni „slabo zakopani u blizini sela». O zlodjelima nad Hrvatima javljali su u srpnju 1945. Andriji Hebrangu, članu Politbira CK KPJ i ministru industrije, i neki partizani.³³ Osim policije i vojske u nasilju i ubojstvima isticala se i Ozna.

29 Rupiđ, *Partizanska i komunistiĉka represija*, knj. 1, str. 53-55; Jurĉeviĉ, *Bleiburg*, str. 333-335; HDA-1491, Ozna Hrvatske, 2.25, Izvještaj Povjerenstva Ozne za okrug Virovitica za prosinac 1944. Ozni za Slavoniju, 30. 12. 1944.

30 Kisiĉ Kolanoviĉ, *Pravno utemeljenje*, str. 49-99. Mnogobrojna svjedoĉenja stradalih domobrana, ustaša i civila redovno objavljuje *Politiĉki zatvorenik*, glasilo hrvatskih politiĉkih zatvorenika.

31 HDA, CK SKH, 42/2842, *Izvještje Drage Desputa*, 17. 1. 1945.

32 HDA, Ozna Hrvatske, 30/4.0.6.1., *Izvještje 3. odsjeka Ozne za Hrvatsku komesaru GŠH*, 13. 4. 1945.

33 HDA, Ozna Hrvatske, 30/35, *Izvještje Povjereništva Ozne za kotar Źupanju Opuonomoĉeništva Ozne za Okrug Brod*, 2. 5. 1945.; Isto, *Izvještje Ozne za okrug Baniju Ozni za Hrvatsku*, 6. 6. 1945.; Isto, *Ozna Hrvatske*, 30/100, 2.19.-2.22, 2. odsjek Ozne naĉelniku Ozne za Hrvatsku (vjerojatno), 3. 7. 1945.; HDA, Javno tuŹiteljstvo SRH, k. 5, JT za okrug Liku, 26. 4. 1945.; Isto, *Izvještje Javnog tuŹitelja 2. armije*, 11. 7. 1945.; Isto, k. 4, JT okruga Nova Gradiška, 30. 7. 1945.; HDA, CK SKH, VK, k. 134, *Izvještaj MUP-a NRH*, 10. 7. 1945.; Vojnoviĉ, *Zapisinici Politbira*, str. 75-82; Perekoviĉ, *Pogled unatrag*, str. 21.-23.; Kisiĉ Kolanoviĉ, *Hebrang*, str. 146-147.

«Organi OZN-e vrše pljačku, ubijaju ljude bez suda, ne pokopavaju ih ili ne pokopavaju čestito. Narod strahuje.³⁴

Zapravo, u mnogim dokumentima spominje se strah stanovništva od Ozne, zbog “čišćenja sela”.³⁵ No, načelnik Ozne A. Ranković, nedvojbeno uz podršku J. Broza Tita, zastupao je radikalnu politiku obračuna s neprijateljem, pa je 15. sivbna 1945. od hrvatske Ozne zahtijevao veću odlučnost.

“Za 10 dana u oslobođenom Zagrebu streljano je samo 200 bandita. Izenađuje nas ova neodlučnost za čišćenje Zgb-a od zlikovaca. Radite suprotno od naših naređenja jer smo rekli da radite brzo i energično i da sve svršite u prvim danima.”³⁶

Međutim, čini se da je kontrola nad odmazdom novim vlastima klizila iz ruku. Na nekoliko sjednica CK KPH u lipnju i srpnju, oštro su se osuđivala nasilja. Vlado Bakarić, predsjednik hrvatske vlade i politički sekretar CK KPH, ustvrdio je da u odnosu prema poraženima vlada anarhija. Unatoč opomenama i kažnjavanjima, nastavljala su se premlaćivanja i strijeljanja zarobljenika.³⁷ Članovi CK KPH govorili su o upadima u stanove, nasilju i o “srbovanju”. Spominjali su da jača mržnja između Srba i Hrvata, a da u Slavoniji ljudi bježe u šume u strahu od odmazde. Upozoravali su da mržnju osobito izazivaju Srbi povratnici iz izbjeglištva u Srbiji. Na sjednicama CK KPH su o osvetničkim ispadima i ubojstvima srpskih šovinista nad Hrvatima, govorili načelnik Ozne I. Krajačić Stevo, ministar pravosuđa D. Brkić i ministar unutarnjih poslova Vicko Krstulović.³⁸

Nezadovoljstvo stanovništva je bilo takvo da su I. Krajačić Stevo i D. Brkić sredinom srpnja 1945. na već prije spomenutom savjetovanju Ozne za Hrvatsku zahtijevali, da se prestane sa smaknućima i da se “neprijatelj odstrani” na legalan način, odlukama vojnih sudova i sudova nacionalne časti.³⁹ Međutim, nekontrolirana nasilja i ubojstva nastavljala su se i idućih mjeseci.⁴⁰

34 HDA, CK SKH, Vojna komisija, 10. 7. 1945.

35 HDA, CK SKH, Izvještaj OK KPH Bjelovar, 3. 7. 1945.; Vojnović, *Zapisnici Politbira*, str. 62-67.

36 Rupić, *Partizanska i komunistička represija*, str. 113; Jurčević, *Bleiburg*, str. 269.

37 Vojnović, *Zapisnici Politbira*, str. 62.

38 Vojnović, *Zapisnici Politbira*, str. 62-72, 75-82; HDA, CK SKH, Dopis CK KPH, 14. 7. 1945.; Isto, VK, k. 134, Izvještaj MUP-a NRH, 10. 7. 1945.

39 HDA, 30, Ozna Hrvatske, 1. savjetovanje OZN-e za Hrvatsku, 1945.

40 HDA, CK SKH, Savjetovanje sa sekretarima O. K. Gornje Hrvatske, 15. 12. 1945.

Evidentiranje i kategoriziranje “neprijateljskih elemenata”

Već početkom 1944. obavještajni centri (OC) radili su popise neprijatelja, s čime je kasnije nastavila Ozna. Primjerice, Kotarski komitet KPH za Imotski je u svibnju 1944. javljao da «crna knjiga» još nije gotova, ali da će u njoj biti 2.000 do 2.500 „gadova“.⁴¹ Ozna za Slavoniju je u studenome 1944. izradila popise i skupila „materijal“ za razne službenike gradske policije, agente župskog redarstva, policije i UNS-a, ustaše, gestapovce, dužnosnike, činovnike raznih ustanova državne vlasti i sudova, škola, trgovina i tvornica te „anglofila“. Ukupno je na popisima bilo 4.238 osoba. Prema kasnijim podacima Opunomoćeništva Udbe za kotar Osijek, prije ulaska u grad već su imali „kartoteku narodnih neprijatelja“ i svih osoba, za koje su „predvidjeli likvidaciju hapšenjem i drugim našim sredstvima“.⁴² U listopadu 1944. Ozna je raspolagala popisima, primjerice, «gestapovaca» i zaposlenika u državnim ustanovama u Zagrebu, političkih dužnosnika njemačke narodnosne skupine u Zagrebu, Oružanih snaga NDH, organizacije njemačke policije i osoblja njemačkih političkih ustanova u Rijeci i agenata te konfidenata u Trstu.⁴³

“Neprijateljske elemente” je 1945. Ozna za Hrvatsku svrstala u kategorije, koje su se ponekad međusobno i poklapale: Jugoslaveni, jugonacionalisti, masoni, pristaše svih vlada, mačekovci, HSS-ovci, svećenstvo, popovi, popovnjaci, klerofašisti, petokolonaši, aktivni ustaše, aktivni Nijemci, istupili iz ustaških redova, istupili iz skupine Njemačke, škripari, kamišari, četnici, četnički nastrojene osobe, anglofili, oni koji rade za strane države, oni koji simpatiziraju strane države, dezertteri, slavenofili, politički nestalni i koristoljubivi, angažirani istodobno kod više političkih stranaka, politički neutralni, nepošteni, bavili se krađom i šverceri. Izradili su i njima suprotstavljene kategorije: pošteni, naši simpatizeri i naši aktivni članovi.⁴⁴

U veljači 1945. među jugoslavenskim snagama «jugofila» i monarhista, spomenuto je nekoliko organizacija: Crnogorski nacionalni komitet, Slovenska delavska sloga, Jugosokol, Jugoslavenska radikalna zajednica, Narodna radikalna

41 Jonjić, U vrtlogu političkih promjena.

42 HDA, Ozna Hrvatske, 30/59, Dopis Ozne Slavonije, 1. 11. 1944.; Isto, Ozna Hrvatske, 30, kutija 1, Organizacija službe, Opunomoćništvo Udbe za kotar Osijek, Podaci o historijatu resora (Udbe), 6. 11. 1954.

43 HDA, Ozna Hrvatske, 30/14, Dopis Ozne Povjereništvu NKOJ-a, 31. 10. 1944.

44 HDA, Ozna Hrvatske, 30/40, Dopis Ozne za Pokuplje Povjerenstvu Ozne Žumberak, 9. 1. 1945.; Isto, Ozna Hrvatske, 30/11/1-20, Izvješće, 12. 1. 1945.; Isto, Ozna Hrvatske, 30/83, Upute 2. odsjeka Ozne za okrug Dubrovnik, bez datuma; Isto, Ozna Hrvatske, 30/2.16.17, Izvješće Ozne za Dubrovnik, 17. 4. 1945.; Isto, Ozna Hrvatske, 30/83, Upute 2. odsjeka Ozne za okrug Dubrovnik; Isto, Ozna Hrvatske, 30/74/8, Izvješće Ozne za grad Split, 17. 4. 1945.; Isto, Ozna Hrvatske, 30/99, Izvješće Opunomoćstva Ozne za kotar Trogir Ozni za okrug Srednja Dalmacija, 30. 6. 1945.

stranka, Jugoslavenska nacionalna stranka, Samostalna demokratska stranka, Demokratska stranka, slobodni zidari, Ljotićevci, Podzemna Hrvatska, koja obuhvaća Jugoslavenski revolucionarni pokret (JUREPO), Jugoslavenski revolucionarni komitet (JURKO) i Jugoslavensko omladinsko društvo (JOD). Upozoravalo se, da te organizacije djeluju među bivšim jugoslavenskim oficirima u Oružanim snagama NDH, a napose „oficirima Srbima“ i „poustašenim Srbima koji žive u Zagrebu pod zaštitom ustaša“.⁴⁵

Početkom veljače 1. odsjek Ozne za Hrvatsku izvijestio je da je već u 1944. uglavnom prikupio podatke u vezi s pripremama za oslobođenje Hrvatske. Posebna evidencija se skupljala za one koji su smatrali da Rijeka i Istra trebaju ostati pod Italijom.⁴⁶ 2. odsjek Ozne za Hrvatsku u veljači 1945. ponavlja zahtjev za izradu popisa za uhićenja nakon ulaska u gradove. Trebalo je prvo uhititi one najvažnije i najopasnije, ali, kaže se u uputama, ne smije se ponavljati greška da se agenti likvidiraju prije no što se «iz njih ne izvuče sav materijal».⁴⁷ Prikupljali su i fotografije «narodnih neprijatelja», te vodili evidenciju strijeljanih i osuđenih na prisilni rad.⁴⁸

Ozna je kontrolirala i brojne institucije. Povjerenike je postavljala u bolnicama, ambulancama, radionicama, kotarskim, općinskim i mjesnim narodnooslobodilačkim odborima, dječjim domovima, samostanima, «oko i u grupama» građanstva, intelektualaca, raznih vojnih i političkih misija, te u Crvenom križu. Na taj način je pratila »neprijateljske pojave« na „svim područjima društvenog, privrednog, političkog i kulturnog života».⁴⁹ Ukratko, tajni povjerenici postavljeni su u svim državnim institucijama i političkim organizacijama, osim u organizacijama KPJ.⁵⁰ Za sve zaposlene planirana je izrada kartoteka.⁵¹

45 HDA, Ozna Hrvatske, 30/11/20, Uputa 2. Odsjeka Ozne za Hrvatsku Ozni za Zagrebačku oblast, 6. 2. 1945.

46 HDA, Ozna Hrvatske, 30/11-4, 1. odsjek Ozne, Kratke vijesti iz Istre, 19. 11. 1944.; Isto, 30/11/1-4, Izvješće 1. odsjeka Ozne Ozni za Hrvatsku, 1. 2. 1945.

47 HDA, Ozna Hrvatske, 30/11/1, Uputa 2. odsjeka Ozne za Hrvatsku 2. odsjeku Ozne za Zagrebačku oblast, 6. 2. 1945.

48 HDA, Ozna Hrvatske, 30/59, Izvješće Ozne Hrvatskog primorja, 5. 10. 1944.; Isto, Ozna Hrvatske, 30/14, Dopis Ozne Povjereništvu NKOJ-a, 31. 10. 1944.; Isto, Ozna Hrvatske, 30/4.0.6.1., Izvješće 4. odsjeka Ozne za Zagrebačku oblast 4. odsjeku Ozne za Hrvatsku, 12. 4. 1945. Vidi: Rupičić, Komunistički zločini, str. 91.

49 HDA, Ozna Hrvatske, 30/11-6, Dopis 2. odsjeka Ozne za Hrvatsku 2. odsjeku Ozne za Gornju Hrvatsku, 1944., (vjerojatno) listopad; Isto, Ozna Hrvatske, 30/11/1-20, Dopis 2. odsjeka Odjela zaštite naroda za Hrvatsku Povjereništvu za narodnu obranu NKOJ Ozni za Zagrebačku oblast, 3. 1. 1945.; Isto, Ozna Hrvatske, 30/40, Dopis Ozne za Pokuplje Povjerenstvu Ozne Žumberak, 9. 1. 1945.; Isto, Ozna Hrvatske, 30/46, Stanje HSS-a u Karlovcu, Izvješće 1. odsjeka Ozne za Kordun 1. odsjeku Ozne za Hrvatsku, 17. 2. 1945.; Isto, Ozna Hrvatske, 30/46, Stanje HSS-a u Karlovcu, Izvješće 1. odsjeka Ozne za Kordun 1. odsjeku Ozne za Hrvatsku, 17. 2. 1945.; Isto, Ozna Hrvatske, 30/15, 16, Izvješće povjerenika-obavještajca 2. odsjeka Ozne za kotar Zagreb 2. odsjeku Ozne za zagrebačku oblast, 23. 2. 1945.

50 Dornik Šubelj, *Oddelek za zaštitu naroda*, str. 102.

51 HDA, Ozna Hrvatske, 30/31, Dopis Ozne Slavonije Povjerenstvu Ozne za okrug Našice, 1. 11. 1944.

Oznina kartoteka se dijelila na četiri kategorije: 1. kartoteka agenturno - informativne mreže pokrivala je sve tajne suradnike, 2. kartoteka antinarodnih elemenata i inostranih špijuna, 3. kartoteka uhapšenih i osuđenih, 4. kartoteka lica, za kojima je izdana potjernica. Kartoteka antinarodnih elemenata, dakle kartoteka pod rednim brojem 2., dijelila se na tri dijela označenih slovima a, b i c: a. kartoteka antinarodnih elemenata i inostranih špijuna, b. kartoteka u koju ulaze osobe, koje su u bliskim vezama s osobama, koji se „agenturno obrađuju“ kao antinarodni elementi ili inostrani špijuni, c. kartoteka osoba koje su neaktivne, a u prošlosti su bili aktivni „članovi reakcionarnih partija i udruženja, članovi vlada stare Jugoslavije, rukovodioci državnih ustanova prije rata i za vrijeme okupacije, rukovodioci bivše jugoslavenske vojske, domobranstva, Nedićeve državne straže, zatim svi agenti, policajci, žandari i činovnici upravnog aparata. Dakle, uz neprijateljske osobe pod kontrolom mogle su se naći oznake Ozne poput 2a, 2b, 2c.⁵²

Ozna 4. za Hrvatsku slala je u kolovozu 1945. upute o vođenju odvojenih knjiga za redarstvenike, ustaše, četnike, špijune i gestapovce, ali s jedinstvenim abecednim kazalom. Za svakog je pored životopisnih podataka trebalo navesti boravište, što je radio i kako je djelovao. Sve te osobe je trebalo fotografirati i zato su se oznaši trebali povezati s fotografijama u mjestima, kao što su trebali nabaviti trgovačke knjige s horizontalnim linijama i abecednim kazalima i to «po mogućnosti čim deblje».⁵³

Prema godišnjem izvješću Ozne za Sloveniju za 1946. uvedene su i kartoteke osoba „koje su pobjegle“, „kartoteka repatrijacije“ „kartoteka osoba koje su bile iseljene“ i „kartoteku ispuštenih (A)“.⁵⁴

Jedan od ciljeva KP i partizanskog pokreta, bilo je i proširenje državnog vlasništva kao temelja nove vlasti i, dakako, normalizacije svakodnevnog života, rada i opskrbe. Primjerice, Ozna za Hrvatsko primorje je u listopadu 1944. završila popis osoblja državnih i privatnih ureda, poduzetnika, obrtnika, odvjetnika, hotelijera, knjižara i vlasnika kinematografa.⁵⁵ U ožujku 1945. procjenjivala je, da će u Rijeci gotovo tri četvrtine poduzeća i tvornica konfiscirati u korist države, jer su u vlasništvu „fašističkih elemenata“, koji su se „dovoljno“ kompromitirali.⁵⁶

52 AS, RSNZ SRS, 1931, tehnična enota 1193, B-04-1, Prilog dopisu Ozne Ministarstva narodne obrane Federativne Jugoslavije Ozni za Sloveniju, 21. 7. 1945.; Pučnik, *Iz arhivov slovenske politične policije*, str. 195; Cvetković, *Metode i oblici rada*, str. 132.

53 HDA, Ozna Hrvatske, kutija 6, 30/11/1/20, Ozna IV. Ozni za Hrvatsko Primorje, 5. 8. 1945.

54 AS, RSNZ SRS, 1931, A-10-2, inv. 2 (mikrofilm), Zaključni izvještaj o radu IV. odsjeka za 1946., 30. 12. 1946. Zapravo taj dokument ima dvije oznake, dvije „prve“ stranice. Osim navedene, na onoj koja prethodi označene su stranice izvještaja i za druge odsjeke, ali ih u tom sklopu mikrofilma ipak nema.

55 HDA, Ozna Hrvatske, 30/59, Izvješće Ozne Hrvatskog primorja, 5. 10. 1944.; Isto, Ozna Hrvatske, 30/14, Dopis Ozne Povjereništvu NKOJ-a, 31. 10. 1944.

56 HDA, Ozna Hrvatske, 30/59, Izvješće 2. odsjeka Ozne za Hrvatsko Primorje 2. odsjeku Ozne za Hrvatsku, 12. 3. 1945.

Na zagrebačkom području su se izrađivali i popisi sela, tvornica, kuća, mlinova, trgovina, ljekarni i stanovnika. U siječnju 1945. podaci za Zagreb sređeni su po ulicama.⁵⁷ Popisivale su se i nekadašnje židovske i srpske radnje u Zagrebu, koje su zaplijenile vlasti NDH, a koje su, očito, trebale preuzeti nove komunističke vlasti.⁵⁸ I za grad Varaždin su se izrađivali planovi «za ulazak u gradove», uhićenje „narodnih neprijatelja“ i preuzimanje javnih zgrada. Na popisu su bile vojne i gradske ustanove, tvornice, ambulante, škole, vatrogasni dom, štedionice, sud, pošta i trgovine. „Narodnim neprijateljima“, za koje se planiralo da će im se konfiscirati imovina, osim neprijateljstva prema partizanskom pokretu zajedničko je bilo i to da su bili imućni. Uglavnom su to bili vlasnici tvornica, radionica, trgovina, hotela, gostionica, ljekarni i zubarskih ordinacija.⁵⁹ Slični popisi osoba uglavnom označenih kao ustaše, koljači i šverceri, a kojima se zbog neprijateljskog djelovanja trebala konfiscirati imovina, bili su izrađeni i za druge krajeve.⁶⁰

Najopasniji neprijatelji: HSS i Intelligence Service

Približavanjem kraja rata sve je bilo očitije da su Treći Reich i NDH osuđeni na propast i da će glavni neprijatelji KPJ postati oni, koji bi mogli spriječiti njegove revolucionarne ciljeve. Komunisti su se najviše bojali HSS-a, a od saveznika Velike Britanije, odnosno njezine obavještajne službe Intelligence Service (IS), što pokazuju mnoga izvješća Ozne. Zato se KPJ sustavno pripremao za borbu protiv potencijalnih suparnika. Primjerice, u kolovozu 1943. pri Glavnom obavještajnom centru (GOC) organiziran je tečaj, na kojemu se govorilo i o “neprijateljskom radu mačkovaca”.⁶¹ Nakon političkog obračuna s Božidarem Magovcem, organizatorom Izvršnog odbora (IO) HSS, i internacije potpredsjednika HSS-a Augusta Košutića, komunistima je kao jedini ozbiljni suparnik ostao Ivan Šubašić, predsjednik vlade Kraljevine Jugoslavije i ban Hrvatske, političar s potporom

57 HDA, Ozna Hrvatske, 30/15, 16, Izvješće povjerenika-obavještajca 2. odsjeka Ozne za kotar Zagreb 2. odsjeku Ozne za Zagrebačku oblast, 23. 2. 1945.; Isto, Ozna Hrvatske, 30/2.10.-2.18, Izvješće (nepoznat adresat i adresant), 27. 4. 1945.; Brezović Prebeg, Teritorijalna obavještajna, str. 797.

58 HDA, Ozna Hrvatske, 30/39, I. odsjek Ozne Žumberak-Pokuplje 1. odsjeku Ozne za Hrvatsku, 1. 5. 1945. (bez naslova, datuma, potpisa i pečata).

59 HDA, Ozna Hrvatske, 30/27, Dopis Opunomoćstva 2. odsjeka Ozne Zagrebačke oblasti za okrug Varaždin Upravnom odjelu Okružnog NOO Varaždin, 29. 3. 1945.; Isto, Ozna Hrvatske, 30/27, Plan rada za preuzimanje grada Varaždina; Isto, Ozna Hrvatske, 30/27, Opunomoćništvo OZN-a II. zagrebačke oblasti za okrug Varaždin Ozni II. zagrebačke oblasti, 31. 3. 1945. Zadnja dva dokumenta čine cjelinu, iako je očito da su povezana naknadno, tj. da u vrijeme nastanka nisu dio istog dokumenta.

60 HDA, Ozna Hrvatske, 30/31, (bez naslova i datuma). Na koricama dokumenta piše «OS – 2/111, Popis osoba čiju imovinu treba konfiscirati». Pretpostavljam da je to arhivistička košuljica.

61 Brezović Prebeg, Teritorijalna obavještajna služba, str. 817.

Velike Britanije. Osim Magovca i Košutića internirali su i nešto manje poznate zastupnike HSS-a, poput Mije Ipše i Karla Mraka.⁶² U blizinu vlasti KPJ je pustio samo prokomunističke članove IO HSS-a, koji je okupio otpadnike HSS-a.⁶³ S mnogim utjecajnim haesesovcima, koji su bili pod kontrolom ustaškog režima obračun će tek uslijediti.

Ozna je ocjenjivala da se «Mačekova klika» želi nametnuti partizanima pomoću domobrana i pod blagoslovom Velike Britanije. Početkom 1945. godine je 2. odsjek Ozne za Hrvatsku naglašavao, da najveću pažnju treba posvetiti Intelligence Serviceu, jer se „pojavljuje kao organizator i rukovodioc svih udruženih neprijateljskih, petokolonaških i špijunskih snaga neprijateljski našem narodu i tekovinama njegove borbe.»⁶⁴ Prema analizi Ozne, IS je pretvarao mrežu nekadašnjih zajedničkih neprijatelja u svoju mrežu, a oslanjao se na građanski sloj stanovništva, napose na intelektualce, stručnjake i Židove.⁶⁵

Ozna za okrug Banovinu imala je saznanja da je skupina Židova radila za IS u glavnim institucijama partizanskog pokreta u Topuskom i Glini, u razdoblju dok su tamo bile smještene.⁶⁶ 2. odsjek Ozne za Hrvatsku je u prosincu 1944. naglašavao da se šefovi opunomoćeništva pored rukovođenja trebaju baviti i IS-om, a neka se zamjenici bave organizacijskim pitanjem.⁶⁷ Na početku 1945. smatrao je, da se «pred našim očima vrši prava invazija IS-a». Ocijenio je da «neprijatelj» želi Dalmaciju pretvoriti u odskočnu dasku za svoj razorni rad. Štoviše, smatralo se da je IS centar međunarodne reakcije u borbi protiv «mlade države», a da „mačekovski, četnički i ustaški elementi dolaze u obzir kao njihovi agenti, pored toga kler, intelektualci, razni anglofil i slični njima.»⁶⁸ Početkom veljače 1945. godine ponavlja se gornja ocjena.

«U našem budućem radu morat ćemo se uvijek rukovoditi jednom nedvojbena činjenicom, da će sva organizirana borba protiv naše mlade države biti rukovodjena posredno ili neposredno iz jednog centra međunarodne reakcije, preko I. S-a. Jasno je, da smo došli do one točke na liniji razvoja

62 HDA, Ozna Hrvatske, 30/46, Izvješće 2. odsjeka Ozne za Hrvatsku, 8. 11. 1944.; Isto, Ozna Hrvatske, 30/11-4, Izvješće za rujnu i listopad 1944. (Izvješće Ozne) načelniku Ozne za Hrvatsku, 20. 11. 1944.

63 Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*; Radelić, *Božidar Magovac*.

64 HDA, Ozna Hrvatske, 30/11/1-20, Dopis 2. odsjeka Odjela zaštite naroda za Hrvatsku Povjereništva za narodnu obranu NKOJ Ozni za Zagrebačku oblast, 3. 1. 1945.

65 HDA, Ozna Hrvatske, 30/11-4, Izvješće za rujnu i listopad 1944. (Izvješće Ozne) načelniku Ozne za Hrvatsku, 20. 11. 1944.; Isto, Ozna Hrvatske, 30/11/1-4, Izvješće 1. odsjeka Ozne Ozni za Hrvatsku, 1. 2. 1945.

66 HDA, Ozna Hrvatske, 30/49, Ozna za okrug Baniju Ozni za Hrvatsku, 6. 6. 1945.

67 HDA, Ozna Hrvatske, kutija 6, 30/11/1/20, Ozna II. za Hrvatsku Ozni za Gornju Hrvatsku, 13. 12. 1944.

68 HDA, Ozna Hrvatske, 30/11-2, Dopis 2. odsjeka Ozne načelniku Ozne za Hrvatsku, 1. 1. 1945.; Isto, Ozna Hrvatske, 30/40, Dopis Ozne za Pokuplje Povjerenstvu Ozne Žumberak, 9. 1. 1945.

gdje se dodiruju interesi ne samo raznih «socijalističkih», «demokratskih», «liberalnih», «seljačkih» i sličnih stranaka sa njihovim nekada na oko suprotnih programa, već se u današnjem političkom razvoju s njihovim interesima poklapaju i oni svih ostalih otvorenih fašističkih i nacističkih grupa.»⁶⁹

I u lipnju 1945. ponovo se naglašava da IS mora zauzeti prvo mjesto u protuobavještajnom radu Ozne. Zaključuje se da će odjel, koji će se baviti britanskom obavještajnom službom, a koja će se povezivati s bivšim pripadnicima činovničkog aparata, ostalom „gospočinjom“ i haesesovskim dužnosnicima, svakako biti „najvažnija referada“.⁷⁰

Uloga Ozne u preuzimanju vlasti

Ozna je trebala u ime nove vlasti preuzeti ulogu čuvara javnog reda i sigurnosti. Nakon što bi obavila «sva čišćenja», trebala je predati upravu u ruke NOO-a, koji su u dogovoru s Oznom stanovništvu izdavali legitimacije. Izričito se zabranjivalo svako doseljavanje u gradove, osim onim osobama, koje su bile zaposlene u njima. Činovnike ustaše i četnike moralo se odstraniti s posla. Osim toga, istaknuto je, «treba odmah u svakom okrugu osnovati logor za prisilni rad».⁷¹ Kod svakog NOO-a utemeljit će se logor za one, koji su pobjegli s «oslobođenog područja» ili «smo ih mi protjerali u uporišta». To se odnosilo i na osobe, za koje nema «materijala» za sudski postupak. Uhićenja su se morala provoditi noću i planski.⁷²

U Slavoniji su postojala tri tipa logora: zarobljenički pri svakoj komandi područja, kažnjenički i logori za internaciju. Kažnjeničke logore vodio je 3. odsjek Ozne, a logore za internaciju 2. odsjek Ozne.⁷³ Kasnije se spominju zbirni i zarobljenički logori. Zbirni logori organizirani su u pozadini armija, samostalnih korpusa i operativnih zona, a držala ih je vojska. Zapovjednik logora bio je iz sastava KNOJ-a, ali je u svakom zapovjedništvu logora morao biti pripadnik Ozne.⁷⁴

69 HDA, Ozna Hrvatske, 30/11/1-4, Izvješće 1. odsjeka Ozne Ozni za Hrvatsku, 1. 2. 1945.

70 HDA, Ozna Hrvatske, 30/14, Opunomoćništvo 2. odsjeka Ozne za Zagrebačku oblast za okrug Zagreb, 1. 6. 1945.

71 HDA, Ozna Hrvatske, 30/5, Ozna II. Odsjek za Zagrebačku oblast, 9. 12. 1944.; Dukovski, Rat i mir istarski, str. 149.

72 HDA, Ozna Hrvatske, 30/5, Upute Ozne za zagrebačku oblast Opunomoćništvu Ozne za okrug, 22. 4. 1945.

73 HDA, Ozna Hrvatske, 30/11/1-21, Dopis 3. odsjeka Ozne Ozni za Hrvatsku, 1. 2. 1945.

74 HDA, Ozna Hrvatske, 30/11-1-20, Ministarstvo narodne obrane DFJ, Generalštab JA, Organizacijsko odjeljenje, Naredba, 3. 5. 1945.

Jedinice KNOJ-a su pod vodstvom organa Ozne trebale zapečatiti sve javne i državne zgrade, a ujedno i radnje «narodnih neprijatelja», te sve novčane zavode, koje će Ozna predati lokalnim vlastima. Ozna će preuzeti i sve zgrade ustaških redarstava, te organizacije Ustaškog pokreta, tj. ustaške logore i tabore. Isto tako, trebalo je osigurati rad električne centrale, vodovoda i «neophodno potrebnih tvornica». Svaka će komanda mjesta izdati proglas o predaji oružja.⁷⁵

Ozna je kontrolirala i dopisivanje stanovništva. Kao neprijateljske pojave u ustanovama i poduzećima nabrajaju se saboterstvo, laktaštvo, protekcionizam, korupcija, krađa, nemar na poslu, slabi postupci sa strankama, nečuvanje uredskih i vojnih tajni, uništavanje i «nepravilno trošenje narodne imovine», te «javni i privatni život osoba u našim ustanovama (u koliko je štetan)». Oznini suradnici morali su izvješćivati o stanju i kapacitetu pojedinih gospodarskih poduzeća i o sposobnosti, odanosti i privatnom životu rukovodioca, te stavu radnika prema NOP-u.⁷⁶

Ozna se angažirala i protiv širenja «stavova» i glasina, bacanja letaka, kidanja javnih oglasa, organiziranog bojkota radio emisija, koje su se javno prenosile preko zvučnika, i bojkota izbora. Kontrola izbornih popisa otkrila je one koje nisu glasovali. Među mnogim problemima, koje su oznaši ubačeni u redove neprijateljskih skupina konstatirali, bili su i mržnja fratara i časnih sestara prema Srbima, nerad službenika NOO, skupljanje darova za ranjenike pod pritiskom, šverc, blage odluke sudova, neizmijenjeni nazivi ulica, loša raspodjela stambenog prostora, nedostatak autoriteta nastavnika u školama, loše ponašanje omladine, jer česte su bile tučnjave i psovanje u javnim prostorima.⁷⁷ I prigovore građana zbog cijena, promjene novca i nepravilnosti u radu državnih institucija Ozna je svrstavala u neprijateljski rad. S obzirom na to, kaže se u jednom izvješću, da «klerofašisti» žele uvjeriti narod, da nova vlast uništava crkvu, Ozna će ih prikazati kao švercere i izrabljivače naroda. Spomenut je svećenik, koji je na misi prikupio dosta novaca, uz zaključak, da on ne bi toliko zaradio, da su ga prije toga prikazali kao lopova.⁷⁸

Jedan od iskaza revolucionarnog djelovanja bila je povezanost Ozne sa sudovima. Sačuvane su upute 2. odsjeka Ozne za Zagrebačku oblast iz prosinca 1944. o povezivanju Ozne sa sudovima u pogledu, kako je rečeno, «davanja i usvajanja mišljenja Ozne». Uz službene zapisnike i obrazloženja, mišljenje Ozne o tome «kako da se kazni» optuženik trebalo je slati predsjedniku suda

75 HDA, Ozna Hrvatske, 30/5, Upute Ozne za zagrebačku oblast Opunomoćeništvu Ozne za okrug, 22. 4. 1945.

76 HDA, Ozna Hrvatske, 30/83, Upute 2. odsjeka Ozne za okrug Dubrovnik.

77 HDA, Ozna Hrvatske, 30/74/8, Izvješće Ozne za grad Split, 17. 4. 1945.

78 HDA, Ozna Hrvatske, 30/99, Upute Opunomoćstva Ozne za kotar Trogir Ozni za okrug Srednja Dalmacija, 30. 6. 1945.

na posebnom listu „bez naše glave i štambilja“ u kuverti. Dopise predsjedniku suda sa sugestijom Ozne, na koju kaznu treba osuditi optuženog, trebalo je «proučiti i spaliti». Naglašavalo se, da se sud mora obavijestiti o tome jesu li u istrazi primijenjene mjere mučenja, da bi se takve optuženike odvojilo od ostalih optuženika i spriječilo da se to dozna. Dakako, ni na takve dopise nisu se smjeli stavljati memorandumi ni pečati.⁷⁹

Zaključak

Ozna je u skladu s ratnom i revolucionarnom logikom djelovanja dala veliki doprinos u uništenju i potpunoj marginalizaciji komunističkih neprijatelja i potencijalnih suparnika. Izgrađivala je državu i sustav, koji su trebali biti negacija prethodnih država, tj. Kraljevine Jugoslavije i NDH, a za koje je bilo karakteristično, da se zabranjivalo ili marginaliziralo sve ono što je bilo protiv vlasti, dodatno pojačano u NDH progonima prema vjerskom, nacionalnom i rasnom kriteriju. Novi komunistički sustav, koji je svoje otvorene oblike postupno izgrađivao, napose prevladavanjem formalnih zapreka nominalnog višestranačja Demokratske Federativne Jugoslavije, bio je sustav u kojem se zabranjivalo i marginaliziralo sve što nije bilo u korist vlasti i u kojem je „narodno“ zapravo bilo pokriće za „komunističko“. To je imalo za posljedicu gotovo potpunu kontrolu stanovništva i to ne samo oporbenih snaga, nego i onih, koji su u pojedinim fazama razvoja mogli ometati taj razvoj ili otpasti od revolucionarnog pokreta. U tome je Ozna dala značajan doprinos kao, barem kratkoročno gledano, najučinkovitiji instrument jednostranačke diktature KPJ.

Izvori i literatura

Arhivski izvori

AS — Arhiv Slovenije

RSNZ SRS, 1931.

HDA — Hrvatski državni arhiv

CK SKH — Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske

Javno Tužiteljstvo SRH

Ozna Hrvatske

⁷⁹ HDA, Ozna Hrvatske, 30/5, 2. odsjek Ozne za Zagrebačku oblast, 14. 12. 1944.; Isto, Ozna Hrvatske, 30/5, 2. odsjek Ozne za Zagrebačku oblast, 15. 12. 1944.; Isto, Ozna Hrvatske, 30/47, Ozna za okrug Karlovac, Vojno-sudskom vijeću IV. korpusne oblasti JA, 18. 6. 1945.

Literatura

Brezović Prebeg, N.. Teritorijalna obaveštajna služba i Odjeljenje zaštite naroda (OZN) Zagrebačke oblasti u NOR-u od jeseni 1943. do proljeća 1945. godine s osvrtom na grad Zagreb (fragment). U: *Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-u i socijalističkoj revoluciji*. Varaždin, Zagreb, 1976. str. 795-823.

Cvetković, Srđan. Metode i oblici rada službi državne bezbednosti u socijalističkoj Jugoslaviji. *Historija 20. veka*, 2009., br. 2., str. 131-144.

Dokumenti o varnostno – obveščevalni službi OF, Narodni zaščiti in pravosodju 1941-1945. Ljubljana: Republiški sekretariat za notranje zadeve Slovenije 1976.

Dornik Šubelj, Ljuba, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999.

Dornik Šubelj, Ljuba. Nastanek in razvoj organov za notranje zadeve Republike Slovenije v obdobju 1945 do 1963. *Arhivi*, XVI, 1993, br. 1.-2., str. 78–81.

Dornik Šubelj, Ljuba. Navodila varnostnim organom. U: Šturm, Lovro, Dornik Šubelj, Ljuba, Čelik, Pavle. *Navodila za delo varnostnih organov v SR Sloveniji*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2003.

Dukovski, Darko. *Rat i mir istarski. Model povijesne prijelomnice (1943.-1945.)*. Pula, bez g. izd.

Dilas, Milovan. *Druženje s Titom*, Beograd 1990.

Geiger, Vladimir (ur.). *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., Dokumenti, Slavonija, Srijem, Baranja*, knjiga 2, Slavonski Brod, 2006.

Geiger, Vladimir, Rupić, Mate, Kevo, Mario, Kraljević, Egon, Despot, Zvonimir (ur.). *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti, Zagreb i središnja Hrvatska*, knjiga 3. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2008.

Herljević, Franjo. Nastanak i razvoj službe bezbednosti. *13. maj*, izvanredni broj, 1976., str. 33-40.

Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941-1945. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1964.

Jonjić, Tomislav. U vrtlogu političkih promjena (Makarski samostan u doba NDH i socijalističke Jugoslavije), www.tomislavjonjic.iz.hr/makarski_sam.pdf, 30.

Jurčević, Josip. *Bleiburg: Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, Zagreb 2005.

Kisić Kolanović, Nada. *Hebrang. Iluzije i otrežnjenja*. Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1996.

Kisić Kolanović, Nada. Pravno utemeljenje državno-centralističkog sistema u Hrvatskoj 1945-1948. *Časopis za suvremenu povijest*, 1992., br. 1., str. 49-99.

- Krajačić, Ivan. Sjećanje na Topusko. U: *Priručnik*, 1979., 3., str. 219-222.
- Livada, Danilo Dane. Razvoj i djelatnost obavještajne službe Druge operativne zone NOV i POH u periodu 1942-1944. U: Ljubo Boban et al. (ur.). *Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-u i socijalističkoj revoluciji*. Varaždin : Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb : Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1976, str. 763-794.
- Marković, Dragan, Milovanović, Nikola, Rebić, Đuro. *Ratnici mira*, I-III, Beograd: Sloboda, 1979.
- Mrvič, Irena. Razvoj in delovanje arhiva za notranje zadeve Republike Slovenije. *Arhivi*, XVII, 1994, br. 1.-2., str. 1-5.
- Nikolić, Kosta, Dimitrijević, Bojan. Formiranje OZN-e u Srbiji i Beogradu i likvidacije 'Narodnih neprijatelja' 1944. *Istorija 20. veka*, Beograd, 2010., br. 2., str. 9-28.
- Obradović Milan, O obavještajnoj službi i sistemu sigurnosti NOP-a na području severozapadne Hrvatske u NOR-u 1941-1945. U: Ljubo Boban et al. (ur.). *Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-u i socijalističkoj revoluciji*. Varaždin : Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb : Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1976, str. 740-762.
- Organizacija obavještajne službe i službe bezbednosti u Narodnooslobodilačkom ratu od 1941 do 1942 godine : Materijal o obavještajnom i bezbednosnom radu u NOR-u I*, 57, Poverljivo, Mala stručna biblioteka, Školski centar bezbednosti DSNO, 1961.
- Pereković, Kaja, Pogled unatrag: Pismo Andriji Hebrangu. *Politički zatvorenik*, Zagreb, 2000., 102., str. 21.-23.
- Pučnik, Jože (ur.). *Iz arhivov slovenske politične policije*. Ljubljana: Veda, 1996.
- Radelić, Zdenko. *Božidar Magovac : S Radićem između Mačeka i Hebranga*. Zagreb 1999.
- Radelić, Zdenko. *Hrvatska seljačka stranka 1941. – 1950.*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1996.
- Radelić, Zdenko. *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002.
- Radelić, Zdenko. Pripadnici Udbe u Hrvatskoj osuđeni zbog Informbiroa. *Časopis za suvremenu povijest*, 2010., br. 2., str. 367-412.
- Ranković, Aleksandar. *Izabrani govori i članci : 1941-1951*. Beograd: Kultura, 1951.
- Rupić, Mate (ur.). *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti, knjiga 1*. Slavonski Brod : Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2005.

Tito, Josip Broz. *Govori i članci*. Zagreb: Naprijed, 1959.

Vlaisavljević, Milan i Malović, Stjepan (ur.). *30 godina : Unutrašnji poslovi Zagreb*. Zagreb, 1957.

Vojnović, Branislava (ur.). *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952., Svezak 1, 1945-1948.*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005.

Vojnoobavještajna služba (Vojna tajna : interno), Beograd 1990.

Vukušić, Bože. *Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljništva*. Zagreb: Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva, 2001.

